

А. М. Літвін,

доктар гістарычных навук, прафесар, загадчык аддзела ваеннай гісторыі інстытута гісторыі НАН Беларусі (Мінск, Беларусь)

У ВЫПРАБАВАННЯХ ВАЕННАГА ЧАСУ: БАЯВЫ ШЛЯХ П. М. МАШЭРАВА

Паважаныя гаспадары канферэнцыі, паважаныя прысутныя!

Сёння мы прысутнічаем на зямлі легендарнай партызанскай Расоншчыны з нагоды вельмі значнай у гісторыі Беларусі падзеі – 100-гадовага юбілея выбітнага дзеяча нашай краіны – Пятра Міронавіча Машэрава.

Вобраз П. М. Машэрава, партыйнага і дзяржаўнага дзеяча, на працягу 15 гадоў першага сакратара кампартыі Беларусі і фактычнага кіраўніка БССР, асобы, гістарычнай постаці – на жаль, да сённяшняга часу па шэрагу прычын яшчэ глыбока не асэнсаваны ні ў гістарыяграфічным, ні ў мастацка-літаратурным адлюстраванні. Адною з іх, на наш погляд, з'яўляецца трагічная смерць, вакол абставін якой узнікаюць і будуць узнікаць розныя погляды, інтэрпрэтацыі і міфы. Сярод іншых прычын неабходна назваць тыя радыкальныя змяненні, якія адбыліся на прасторах былой вялізнай і моцнай дзяржавы СССР і тэрыторыях краін так званага «сацыялістычнага лагера» на працягу апошніх чатырох дзесяцігоддзяў, і ў гэтым рэчышчы існуе шэраг іншых аб'ектыўных і суб'ектыўных фактараў.

З пункту гледжання сённяшняга часу і поглядам з Беларусі, Петр Міронавіч Машэраў быў, магчыма, адным з найлепшых прадстаўнікоў, у добрым сэнсе, сярод вышэйшага эшалона кіруючай эліты савецкай дзяржавы брэжнеўскага часу. Хаця ў гэтага сцверджання могуць з'явіцца апаненты ў іншых былых савецкіх рэспубліках (Кіеве, Баку, Алма-Аты). Відавочна, што на фоне іншых рэспублік БССР у часы П. М. Машэрава выглядала не горш, а па шэрагу паказчыкаў і значна лепей.

Праблема ў тым, што, нягледзячы на вялізную колькасць публікацый, у айчыннай гістарыяграфіі адсутнічае глыбокае навуковае асэнсаванне перыяду 60–80-х гг. XX ст., не гаворачы аб

перыядзе 90-х, што, несумненна, аказвае пэўнае ўздзеянне на працэсы, якія адбываюцца на постсавецкай прасторы ў сённяшні час. Аднак, гэта пытанні зусім іншай канферэнцыі.

Сённяшняя наша сустрэча – гэта яшчэ адна магчымасць успомніць добрым словам нашага вялікага суайчынніка, аддаць даніну яго памяці, стаць яшчэ адным штрыхом да замацавання ў гістарычнай свядомасці яго аб'ектыўнага партрэта. Асэнсаванне гістарычнага значэння гэтай манументальнай постаці магчыма толькі праз прызму разумення таго гістарычнага часу, у якім ён нарадзіўся і жыў, тых працэсаў, якія адбываліся на тэрыторыі Беларусі, у нашым грамадстве ў 20–80-я гг. мінулага ХХ ст.

Перш чым прыступіць непасрэдна да выкладу асноўных тэзісаў свайго выступлення, неабходна зрабіць некалькі папярэдніх заўваг у сувязі з тым, што ў дадзенай аўдыторыі прысутнічаюць прадстаўнікі розных пакаленняў: ветэраны – людзі, якія асабіста ведалі П. М. Машэрава, сустракаліся ці працавалі ў той час, калі ён быў першай асобай у рэспубліцы. У іх ёсць досвед і свой погляд на яго. Ёсць людзі, якія са школьнай парты ўспрымалі звесткі аб ім, памятаюць той час праз прызму дзіцячай і юнацкай свядомасці свайго часу. У большасці для гэтай катэгорыі П. М. Машэраў з'яўляецца сімвалам таго часу, прыкладам сапраўднага патрыёта, выдатнага кіраўніка, сапраўднай легендарнай асобай. Ёсць таксама сучасная моладзь, якой падзеі ваеннага часу падаюцца далёкай гісторыяй, а звесткі аб іх яны атрымліваюць з дапамогай інтэрнэта і сучасных інфармацыйных тэхналогій. Калі глядзець шырэй, то такая сітуацыя па ўспрыманні постаці П. М. Машэрава і ў цэлым па краіне.

Для мяне як прадстаўніка першай катэгорыі і як даследчыка ваеннай гісторыі Беларусі, якому давялося трымаць у руках паперы, напісаныя ці падпісаныя яго рукой, чытаць і слухаць яго выступленні, П. М. Машэраў з'яўляецца не толькі легендарнай асобай і прыкладам сапраўднага патрыёта, але і адным з лепшых прадстаўнікоў кіруючай эліты савецкага часу, воляю лёсу і насуперак усталяваным традыцыям, дасягнуўшаму дзякуючы сваім чалавечым якасцям такога высокага становішча ў дзяржаве і ў гістарычнай памяці беларускага народа.

А. Т. Кузьмін, былы сакратар ЦК КПБ па ідэалогіі (1971–1986), які шмат гадоў працаваў пад кіраўніцтвам П. М. Машэрава, у адным з інтэрв'ю адзначыў, што, на яго погляд, найбольш з'яўляецца характэрным для гэтай асобы: «Пасля трагічнай гібелі Машэрава з'явілася шмат самых розных публікацый... Я з цікавасцю сачу за гэтымі публікацыямі. Частка з іх – блізкія да ісціны, некаторыя яўна надуманыя па палітычных меркаваннях ці па прычыне таго, што асобныя аўтары самі хочучь узвысіцца, – у свой час многія, напрыклад, успаміналі, як на суботніку неслі бярвяно разам з Леніным. Прыкладна такі ж варыянт і ў дадзеным выпадку... Розніца ў бачанні сітуацыі зводзіцца да двух меркаванняў. Першае – гібель Машэрава – трагічная выпадковасць, другое – старанна падрыхтаванае, загадзя прадуманае і прафесійна выкананае палітычнае забойства. Паколькі шмат гадоў мы былі знаёмы з Пятром Міронавічам, разам працавалі, я маю права сказаць, што найбольш характэрна для гэтай асобы. Ён камуніст, што называецца, “чыстай вады”. Як бы хто з праціўнікаў камуністычнага светапогляду, ненавіснікаў сацыялістычнага ладу ні вышукваў недахопы, а прыдрацца да Машэрава яны не могуць. Таму што асноўныя чалавечыя параметры ў гэтай асобы – бездакорныя. Ён быў добрым да простых людзей і строгім да сябе (гэта асабліва падкрэслію); патрабавальным да асоб, надзеленых паўнамоцтвамі, у значна большай ступені, чым да радавых выканаўцаў. Ён шукаў аптымальныя шляхі і метады вырашэння любой задачы. Многія і зараз успамінаюць жывыя зносіны Машэрава з рабочымі, сялянамі, інтэлігенцыяй. Напрыклад, калі на верталёце ляцеў паглядзець стан сельгасработ, загадзя складзенага плана звычайна не было: Машэраў загадваў сесці там, дзе працуюць (косяць, жнуць, сеюць і г. д.). Потым ужо, пагутарыўшы з людзьмі, ехаў у райкам ці абкам – маючы інфармацыю “з першых рук”... Але мала мець жаданне размаўляць з людзьмі – трэба яшчэ ўмець іх выслухаць. І галоўнае – выслухаўшы, перакласці праблемы на мову практыкі. Машэраў валодаў талентам арганізатара праз перакананне, а не шляхам сілавога ціску. Тут адбіваліся яго прафесійныя якасці педагога. Ён раіўся з людзьмі, як лепш зрабіць, – і выка-

наўца станавіўся генератарам ідэй, а не “вінцікам” чыёйсьці волі. І чалавек ужо з іншым настроем выконваў пастаўленую задачу. Ён вельмі цаніў прафесіяналізм, сумленнасць, адукаванасць, а не якасці ліслівага «верноподданничества» [1] (выдз. – А. Л.).

Аднак, нягледзячы на тое, што П. М. Машэраў займаў такую пасаду, а магчыма, і паэтаму, мы яшчэ да канца не ведаем нават таго, што ўтрымліваюць матэрыялы яго асабістай справы, не гавораць пра многія абставіны яго асабістай біяграфіі. На жаль, П. М. Машэраў не вёў асабістых дзённікаў, таму яго погляды, яго бачанне рэчаіснасці мы ўспрымаем па яго выступленнях на афіцыйных паседжаннях і ў друку, па ўспамінах людзей, якія з ім працавалі, сваякоў, тых, хто яго добра ведаў.

У свой час мне давялося браць удзел у падрыхтоўцы фундаментальнай трохтомнай працы «Всенародная борьба в Белоруссии против немецко-фашистских захватчиков» і трохтомнага (у 4 кнігах) зборніка дакументаў і матэрыялаў «Всенародное партизанское движение в Белоруссии в годы Великой Отечественной войны», падрыхтоўцы і выданню якіх вялікую ўвагу надаваў першы сакратар ЦК КПБ П. М. Машэраў [4, 5, 6, 7]. У аўтарскага калектыва была спакуса даць у кнігах і зборніках больш матэрыялаў і дакументаў аб ім. Аднак Пётр Міронавіч уважліва сачыў за тым, каб не было перабору і інфармацыя давалася аб усіх абласцях і раёнах. Да прыкладу, у першым томе зборніка дакументаў (старшыня рэдкалегіі В. Ф. Шаура) яго імя ўзгадваецца толькі тры разы: ва ўводзінах, у дакладной запісцы камандавання партызанскай брыгады «За Советскую Белоруссию» Западнаму штабу партызанскага руху аб баявых дзеяннях брыгады з 1 ліпеня па 4 жніўня 1942 г., а таксама ў дакладной запісцы сакратара Расонскага РК КП(б)Б В. Я. Лапенкі ў Цэнтральны штаб партызанскага руху аб рабоце расонскай партыйнай арганізацыі па разгортванні партызанскага руху і баявой дзейнасці партызанскіх атрадаў з ліпеня 1941 па верасень 1942 г. [5, с. 9; 224, 314]. У 2-м томе кнігі 1-й зборніка дакументаў і матэрыялаў надрукаваны 1 дакумент (з 379) – вытрымка з палітданясення камандавання партызанскага атрада імя М. А. Шчорса камандаванню партызанскай брыгады «За Советскую Белоруссию» аб маральна-

палітычным стане, баявой і гаспадарчай дзейнасці, партыйнай, камсамольскай і арганізацыйнай працы сярод партызан і насельніцтва ў снежні 1942 г. [6, с. 91, 92]. У 2-й кнізе 2-га тома надрукаваны 4 дакументы, два з подпісамі камісара партызанскай брыгады П. М. Машэрава [7, с. 91, 92]. У 3-м томе надрукаваны 1 дакумент: дакладная запіска П. М. Машэрава сакратару ЦК ЛКСМБ М. В. Зімяніну і сакратару Вілейскага абкама КП(б)Б І. Ф. Клімаву аб камсамольскай працы ў Вілейскай вобласці па стане на 1 сакавіка 1944 г. Яго імя ўпамінаецца на с. 638, дзе надрукаваны Указ аб прысваенні беларускім партызанам звання Героя Савецкага Саюза [8, с. 152–157, 638]. І гэта ўсё!

Нагадаем, што ў гэты час на прасторах былога СССР актыўна прапагандаваліся і вывучаліся кнігі Генеральнага сакратара ЦК КПСС Л. І. Брэжнева «Малая зямля» і «Цаліна». Машэраў, як ніхто з іншых кіраўнікоў, разумеў сітуацыю і таму ўсяляк імкнуўся зрабіць усё магчымае каб «опозитивировать подвиг белорусского народа».

Нядаўна да 100-годдзя П. М. Машэрава Федэральная нацыянальна-культурная аўтаномія беларусаў у Расіі выдала зборнік, прысвечаны П. М. Машэраву, у якім змешчана 55 артыкулаў успамінаў людзей, якія ведалі Машэрава. Для нас асабліваю цікавасць прадстаўляюць успаміны У. П. Шуцкага – былога вучня і баявога сябра, начальніка штаба партызанскага атрада імя М. А. Шчорса, а таксама ўспаміны яго роднай сястры Вольгі Міронаўны¹ [2, с. 64–86, 96–103].

Не вызывае сумнення, што на фарміраванне асобы П. М. Машэрава галоўны ўплыў аказалі шэраг абставін, сярод якіх галоўнымі, на наш погляд, былі сям'я, бацькі, савецкая рэчаіснасць 20–30-х гадоў XX ст., дзіцячыя, юнацкія і студэнцкія гады. Улічваючы сітуацыю канца 1930-х гг., арышт і зняволенне бацькі па беспадстаўным абвінавачванні ў антысавецкай дзейнасці, яго смерць у савецкім лагеры, могуць узнікнуць пытанні адносна асабістых адносін П. М. Машэрава да гэтага. Ці мог ён пагадзіцца

¹ Петр Машеров. Эпоха и судьба. К 100-летию со дня рождения / сб. статей и воспоминаний ; под ред.: С. Л. Кандыбовича, О. В. Солоповой. – М. : Изд-во «Студия «Этника» (и. п. Трошков А. В.), 2017. – 560 с.

з тым, у чым абвінавачвалі бацьку? Калі мог, тады і мог лічыць, што арышт быў справядлівым? А калі не? Пытанні можна працягнуць...

Можна толькі здагадвацца, што тварылася ў душы 19-гадовага П. М. Машэрава, тады студэнта, калі стала вядома аб арышце, а затым і аб смерці бацькі. Пасля заканчэння ў 1939 г. Віцебскага педінстытута ён працаваў выкладчыкам фізікі і матэматыкі ў Расонскай сярэдняй школе. Вядома, што толькі ў 1940 г. у 22-гадовым узросце ён уступіў у камсамол. Узнікае пытанне: чаму не раней?

Мы ўжо адзначалі, што П. М. Машэраў не аставіў асабістых успамінаў, дзённікаў з запісамі аб сваіх поглядах на тыя ці іншыя з'явы, факты і падзеі. (Гэта датычыць і яго родных і сваякоў, а таксама людзей, якія шмат часу працавалі з ім побач.) А гэтага вельмі не дастае да агульнага партрэта і стварае падставы для ўзнікнення домыслаў і міфалагем. Рытарычным з'яўляецца пытанне, як мог скласціся яго лёс, калі б не вайна?

Ваенны перыяд жыцця і дзейнасці П. М. Машэрава, на наш погляд, з'яўляецца ва ўсіх адносінах лёсавырачальным, таму не выпадкова ў сваім выступленні мы імкнемся засяродзіць на ім увагу. Асабісты яго выбар, які ён зрабіў летам 1941 г., уступіўшы на шлях бескампраміснай барацьбы з ворагам, пастаянна рызыкуючы сваім жыццём і жыццём сваіх родных і сяброў па барацьбе, быў глыбока асэнсаваным і адзіна правільным для яго.

У ваенным перыядзе жыцця П. М. Машэрава выдзяляюцца чатыры асноўныя перыяды:

22 чэрвеня 1941 г. – красавік 1942 г. – першыя дні вайны. Знішчальны атрад. Палон. Уцёкі з палону. Вяртанне ў Расоны. Стварэнне і дзейнасць падпольнай арганізацыі пад кіраўніцтвам П. М. Машэрава;

красавік 1942 – верасень 1943 г. – камандзір атрада, камісар брыгады;

верасень 1943 г. – ліпень 1944 г. – сакратар Вілейскага падпольнага абкама ЛКСМБ;

ліпень 1944 г. – ліпень 1946 г. – сакратар Маладзечанскага абкама ЛКСМБ.

Коротка пазначым, чым характэрныя гэтыя перыяды ў лёсе П. М. Машэрава.

Першы перыяд. У кнізе «Памяць» Расонскага раёна¹ даволі поўна паказана сітуацыя, якая была на Расоншчыне ў першыя дні і месяцы вайны [3, с. 113–123]. З першых дзён вайны пачалася мабілізацыя прызыўных узростаў у Чырвоную армію. Па першай мабілізацыі з раёна было прызвана каля 2,5 тысяч чалавек. П. М. Машэраў мабілізаваны ў армію не быў.

Пасля прыняцця 24 чэрвеня дырэктывы ЦК КП(б)Б аб арганізацыі барацьбы з варожымі дыверсантамі і парашутыстамі ў раёне быў створаны знішчальны батальён (на чале з начальнікам райаддзела міліцыі Ніжнікавым), а таксама пачалі стварацца знішчальныя атрады па сельсаветах. Машэраў быў залічаны ў склад знішчальнага батальёна.

З канца чэрвеня, калі пачаліся баі часцей Полацкага ўмацаванага раёна з войскамі 23-га армейскага і 57-га матарызаванага карпусоў праціўніка, якія імкнуліся захапіць Полацк, пачалася эвакуацыя на ўсход калгаснай тэхнікі і жывёлы з тэрыторыі Расоншчыны. Пасля атрымання дырэктывы СНК СССР і ЦК ВКП(б) ад 29 чэрвеня ў раёне пачалася інтэнсіўная падрыхтоўка па стварэнні сеткі падпольных арганізацый і партызанскіх груп і атрадаў. Для працы ў варожым тыле было пакінута 56 камуністаў, якія арганізацыйна былі разбіты на 7 груп. Заборскую ўзначаліў заграйза У. В. Петрачэнка, Краснаборскую – М. Бялоў, Старадворскую – загадчык ваеннага аддзела райкама партыі М. Ступакоў. У раёне засталіся ўсе сакратары РК – Варфаламей Якаўлевіч Лапенка (1902), С. П. Белы, В. Ф. Гудына, а таксама старшыня райвыканкама Я. П. Васілевіч, сакратар РК ЛКСМБ Д. Л. Задаў.

У лясах ля азёр Межна, Нешчарда і ва ўрочышчы Дуброўніца на ўсход ад вёскі Забор'е былі закладзены тры базы для будучых атрадаў, куды завезлі зброю, харчаванне, адзенне. 17 ліпеня тэрыторыя раёна была акупіравана нямецкімі войскамі.

Знішчальны атрад і кіраўніцтва раёна адышлі ва ўсходнюю частку раёна, на падрыхтаваныя базы, дзе была створана парты-

¹ *Памяць: гістарычна-дакументальная хроніка Расонскага раёна.* – Мінск : БелЭн, 1994. – 553 с.

занская партыйна-камсамольская рота. Апынуўшыся ў варожым тыле, не маючы адпаведнага вопыту арганізацыі партызанскай барацьбы, без сувязі, не ведаючы агульнай абстаноўкі ў раёне, першыя партызаны актыўных баявых дзеянняў не прадпрымалі, абмяжоўваліся разведкай. Пасля сустрэчы ў канцы ліпеня са зводным батальёнам 2-й танкавай дывізіі, які прабіваўся на ўсход пасля баёў пад Ліепайяй да Вялікіх Лук, перад гэтым партызанскім фарміраваннем узнікла праблема што рабіць: заставацца на месцы ці ісці з імі за лінію фронту за атрыманнем далейшых інструкцый. Было прынята рашэнне далучыцца да вайскоўцаў. Аднак ажыццявіць рэйд не ўдалося. За Невелем ля р. Ловаць батальён у чарговы раз трапіў у акружэнне, і пасля бою на працягу сутак, калі скончыліся боепрыпасы, было прынята рашэнне знішчыць тэхніку, гарматы, мінамёты і групамі выходзіць з акружэння. Партызаны, якія засталіся ў жывых, прынялі рашэнне вярнуцца назад. Да іх далучыліся начштаба батальёна лейтэнант Карабіцкі і яшчэ некалькі акружэнцаў. Партызанская партыйна-камсамольская рота была пераўтворана ў партызанскі атрад імя Чапасава (Карабіцын, Лапенка, Каровін). У кастрычніку 1941 г. ля в. Лоева Расонскага раёна з'явіўся партызанскі атрад імя Чкалава, які прыбыў з Невельскага раёна (Пенкін, Паутаў, Сяргунін).

З поўным тэкстам дакумента можна азнаёміцца ў бібліятэцы